

LA MENTULA LLATINA, HA DEIXAT DESCENDÈNCIA CATALANA?

Tià ANGUERA

Lo català, llengua de pagesos (a molta honra!), troba encara avui una de les fonts de recerca etimològica més difícils d'estrancar en aquest món agrari sempre tan dignificat per homes i dones la catalanitat dels quals es perd en llur registre parroquial, ara ja en la perennitat del temps que passa...

I

Vilaplana (Camp de Tarragona), poble avellaner arrapat a la falda de les en altre temps comtals Muntanyes de Prades, al costat de les més altes i nobles expressions lingüístiques, en coneix d'altres de més baixes i vulgars la maliciosa intencionalitat de les quals ja me'n guardaré bé prou de jutjar més enllà de la prudent adjectivació... Així, sota la nostra parla celestial hi hauria subjacent un corrent obsceno-escatològic que, de tant en tant, brollaria a la parla d'una manera o altra. Aquí, doncs, davallant en aqueix món, tot cabussant-nos-hi de ple, provarem de demostrar que molt probablement la MENTULA llatina no sols va deixar rastre en altres terres romàniques sinó que, a casa nostra, fins i tot se'n podria documentar una descendència directa en la forma substantiva *mencla*; ara, això sí, gairebé sempre fossilitzada dins d'una expressió centenària: *fotre una bona mencla* ['fotrənə βənə 'mɛŋklə],¹ el contingut semàntic de la qual, com més endavant veurem, pot variar segons quin sigui el seu context d'ús.

El *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, d'Ernout-Meillet, recull:

mentula, -ae f. : membrum virile. Mot populaire (Catulle, Mart.). Les gloses ont une forme vulgaire *mencla*, CGL II 481, 40; cf. ital. *minchia* (dont l'*i* est dû peut-être à l'influence de *min-gere*, cf. M. L. 5513), et le composé *menclilingia*, vulgaire et tardif.

Dérivé: *mentulatus*. Ni le rapport avec *menta*, ni le rapport avec *mentum* ne s'imposent. Sur la parenté possible avec le skr. *mánthati* «il baratte, il obtient du feu par frottement», etc. v. en dernier lieu Vendryes, MSL 21, 39.

1. «Ocasionalment s'elideix V2=[u] [...] (u)n (article indeterminat; *compra* (u)n *cavall*) en cat. oriental i valencià.» RACASSENS, Daniel (1966): *Fonètica descriptiva del català*. Barcelona: IEC, p. 168.

Al poble, no és pas «ocasionalment» sinó sistemàticament! Alguna cosa hi deuen tenir a veure pronúncies com ara: talp [taw], aut [aw] (adaptació de l'anglicisme esportiu *out*), mosaic [mu'zaj], gasoil [gə'zəj] (i potser petroli [pə'trəli]), POUM [pum] (partit polític de trista memòria històrica), etc. La nostra parla es veu que no admet determinades codex sil·làbiques...

L'etimologia «mentalista» proposada per Spitzer tampoc no sembla gens convincent:

Je me demande s'il ne faut pas tout simplement penser pour ce mot populaire (il se trouve dans Catulle et Martial; le *-ula* ressort à l'affectivité populaire) à *mens* au sens de «pensée (concrète)» comme dans Virg., *Aen.* 1, 676 *qua facere id possis, nostram nunc accipe mentem*: l'idée de l'indépendance d'esprit des parties génitales, cette façon de vivre à part du reste du corps; pourrait avoir frappé le peuple ancien [...]. Spitzer (1938: 46-47)

Malgrat l'obscur origen etimològic, la popularitat del mot és indiscutible...

II

Anem a pams. La popularitat és del tot inqüestionable; ara, això sí, sempre dins d'uns àmbits molt determinats. Per a veure-hi una bona mostra d'ús i registre tavernari, amb Catul que citem, n'hi hauria d'haver ben bé prou:

XXXVII
 Salax taberna vosque contubernales,
 a pilleatis nona fratribus pila,
 solis putatis esse *mentulas* vobis,
 solis licere quidquid est puellarum
 confutuere, et putare ceteros hircos?
 [...]

Marcial, fill de terres temps a venir catalanoaragoneses, deixa també ben clar en quina mena d'ambients ens movem aquí:

I, XXXV
 Versus scribere me parum seueros
 nec quos praelegat in schola magister,
 Corneli, quereris: sed hi libelli,
 tanquam coniugibus suis mariti,
 non possunt sine *mentula* placere.
 [...]

Cal dir, en defensa de Marcial, que l'excelsa qualitat dels nostres vins traspua per la seva poesia:

XIII, CXVIII
 Tarraco. Campano tantum cessura Lyaeo,
 haec genuit Tuscis aemula vina cadis.

Una vegada prou ben contextualitzat l'ús i registre del mot, no ens mourem encara de la llatinitat pretèrita –de bracet ara del *ThLL*, 8– per a veure'n el sentit i les diverses formes (de fet, una forma *mencla* neix de la prou coneguda pèrdua de la vocal posttònica interna llatina i de la posterior transformació del grup consonàntic resultant -NT'L-, per raons de fonètica articulatòria i forces analògiques, en -NC'L-):

mencla v. s. mentula (p. 782, 42)

[MART.] 12,55 lemma (b) **menclilingia** (*Housm.*, mend- trad.; cf. *Heraeus, RhM.* 74, 1925, 3171). cf. c. mentula et lingere. R. [...]

mentla v.s. mentula (l. 40 sq.).

[...]

mentula, -ae f. [...] -cl-: GLOSS. II 481, 40. cf. p. 695, 60. met-: CIL IV 7089.

alludit ad -am ut vocem inhonestam CIC. epist. 9, 22, 3 (v. p. 772,43) [...] [it. minchia. M.-L.] [...].
i.q. *membrum virile, penis* [...].

III

Com que la descendència de més anomenada sembla la forma *minchia* (veg. *REW* i *FEW*), un cop d'ull per la lexicografia italiana ens pot permetre veure-ho tot una mica més clar. El *DELI* (*Dizionario etimologico della lingua italiana*) en diu:

minchióne, [...] Accr. di **minchia** 'membro virile', dal lat. *mentula(m)*, di orig. oscura, forse in qualche modo legato al v. *mingere* 'orinare', ma anche, in Orazio e Marziale, *futuree*. Per Devoto *Avv.*, «senza dubbio dimin. personificato di *mentum*», col sign. di base 'sporgenza'. E non mancano altre proposte, indizio di una general incertezza: da *mentha(m)* (P. Kretschmer in «Glotta» XII (1923) 106-107 e 283-284 con appoggi di L. Spitzer in «Glotta» XVI (1928) 138 –che poi ha indicato una connessione con *mente(m)*: «Bull. de la Société de Linguistique de Paris» XL (1938) 46-47 –e di K. Kerényi in «Glotta» XX (1932) (186-187). La voc. tradisce la lontana orig. dial. della vc. Isolata è l'opinione di H.-Meier (*Die Onomasiologie der Dummheit*, Heidelberg, 1972, pp 31-32) di includere anche *minchióne* in una ricca famiglia di dispregiativi, facenti capo al lat. parl. *minus (da cui *minu-icolone). I der. dipendono tutti direttamente da *minchióne*.

Tractant-se, però, de la llengua transalpina, haurem d'anar a raure al *GDLI* (*Grande dizionario della lingua italiana*), de S. Battaglia:

Minchia, sf. Dial. Membro virile. [...] *Panzini*, IV-425: 'Minchia': voce di molti dialetti, dal lat. 'mèntula' = membro virile (cambiatosi in 'mintula' per influenza di 'mingere'). Di qui anche 'minchióne' per effetto del solito traslato spregiativo che avviene dei nomi indicanti gli organi della riproduzione.

[...].

= Voce sicil. diffusa anche in altri dialetti merid., deriv. dal lat. tardo *mencla*, dal lat. class. *mentula* (con probabile accostamento a *mingere* 'orinare').

Un cop vista –molt pel damunt– la principal descendència romànica de MENTULA, tornem ara cap a casa nostra. Al poble, potser en tindriem un hereu no reconegut en la forma substantiva *mencla*, que –com dèiem abans– gairebé sempre es troba fossilitzada dins de l'expressió lingüística centenària *fotre una bona mencla* ['fotrə nə 'βonə 'menʝkla].

De tota manera, la fossilització no treu gens de transparència semàntica al mot aquí objecte d'estudi.

1. Un sentit primari del tot obscè el podem observar a la tan procaç expressió mascla *fotre una bona mencla* (a alguna dona objecte de desig carnal), sinònima –si fa o no fa– de la no menys

vulgar *fotre un bon clau*,² que no hauria de deixar cap mena de dubte semàntic a partir del seus libidinosos contextos d'ús. Òbviament, l'ús de l'expressió amb aqueix sentit primari (i mai tan ben dit!) se circumscriu dins uns ambients tavernaris molt determinats, com tothom pot suposar.

2. A la vora de la significació primigènica, s'hi ajoca també un sentit que tampoc no hauria d'estranyar ningú: és el de 'castanya'³ (= 'cop'). Aquí sí que, de fet, pot aparèixer –aparentment– amb una certa autonomia. A més a més, cal dir que ja ha perdut bona part (per no dir tota) de la càrrega semàntica relacionada amb les *misèries* humanes per a esdevenir un més dels múltiples quasi sinònims de *cop*:

Si no fa bondat, fot-li una bona mencla
Quan vai veure les maleses que havia fet, li vai fotre una bona mencla
 etc.

3. Però l'expressió *fotre* (o l'eufèmic *xotre*, tant se val) *una bona mencla*, en altres contextos d'ús, té també un sentit secundari de molt diferent caire, del tot despullat ja d'aquell contingut semàntic tan primari i ben lluny de l'extrema vulgaritat. Vegem-ne un exemple prou entenedor corresponent a una interacció real:

Comprant aqueixa camisa, t'hi vas xotre una bona mencla (Cal dir que la camisa, «rebaixada» d'origen, tenia una tara no advertida pel comprador).

És clar que aquí el sentit de *mencla* és tot un altre: 'equivocació, errada, engany'. Fet i *fotut*, tampoc no és gens casual que trobem força paral·lelismes en mots d'aquest àmbit amb un mateix sentit primari i secundari. Penseu solament en *fotre* (o *xotre*), el verb a què s'ha soldat, originalment de clara significació obscena i, en canvi, també amb el sentit d' 'enganyar' (Ex.: *M'has ben fotut, No-m foteràs més*, etc.):

DCVB: «**fotre**. [...] 2. (en llenguatge grosser) Substitueix qualsevol verb que signifiqui 'enganyar', 'vèncer' [...].»

Però els paral·lelismes del sentit secundari es poden establir, en major o menor grau, amb els altres derivats romànics de MENTULA (no us sembla realment *extra-ordinari*!).

Lou tresor dou felibrige:

menchouna, minchouna (it. *minchionare*), v. a. Railler, attraper, duper, tromper, à Nice, v. *boufouna, couiouna*. PROV. S'un Niçard vos menchouna, Digo-li la verita. SE MENCHOUNA, Se railler, se moquer, v. *trufa*; se tromper, v. *engana*. [...]

Grande Dizionario della Lingua Italiana:

Minchionante (part. pres. di *minchionare*), agg. Chi inganna, che raggira, che truffa, abusando della buona fede altrui.

2. Segurament us puc ben estalviar la prou ajustada definició de *fotre un clau* que recull sense embuts Raspall-Martí (1992: 342).

3. Sinònims de *mencla* 'castanya' (= 'cop'), a les Muntanyes de Prades, hi ha –entre molt altres– *clenca* i *xifla* (a la Febró). Vols-t'hi jugar que tot plegat no són figues o –més ben dit– *castanyes*, si no del mateix, de molt semblant paner?

Minchionare, tr. (*minchióno*). Deriderem irridere, canzonare, prendre in giro, dileggiare, beffare, burlare; turlupinare, engannare, raggirare, truffare una persona abusando della sua buona fede o della sua ingenuità.

Minchionato (part. pass. di *minchionare*), agg. Ingannato, turlupinato, raggirato, preso in giro, deriso.

Minchionatore, agg. e sm. (femm. *-trice*). Che inganna, che raggira, que trae in errore; che deride, que canzona que prende in giro, abusando della buona fede e dell'ingenuità altrui.

Minchionatorio, agg. Diretto a ingannare, a trarre in errore, a turlupinare; ingannevole.

Minchionatura, sf. Inganno, raggio; canzonatura, irrisione, dileggio, presa in giro.

Minchionazione, sf. Letter. Ant. Minchionatura, inganno, raggio; beffa, irrisione anche crudele.

Minchióne (ant. anche *menchióne*; region. *minghióne*), sm. (femm. *-a*). Chi si comporta in modo poco sensato, irragionevole, con leggerezza e superficialità; chi, per ignoranza, ingenuità, faciloneria o eccessiva buona fede, si lascia ingannare, raggirare, lusingare, illudere con estrema facilità; persona sciocca, credulona o fatua, stolta, ottusa (ordinariamente assume una connotazione fortemente spreg. e ingiuriosa, ma anche, talora bonaria e indulgente).

Minchioneria (*menchionaria*, *minchionaria*), sf. Mancanza di senno, pochezza di giudizio; limitatezza, angustia intellettual o espiritual; dissennatezza, stoltezza, stupidità, ottusità; tendenza a lasciarsi facilmente ingannare, raggirare o irridere per ingenuità, per ignoranza o per eccessiva buona fede, dabbenaggine.

I potser caldria estudiar la *menclada* del gran *Tesoro léxico de las hablas andaluzas*:

menclada *f.* Salida de tono, despropósito. [VAV: PCC: Priego (Co.)]

2. **Falsedad, mentira y trampa o engaño.** [LAT: Alonso (H.), Tharsis (H.)].

A primer cop d'ull, només traient-hi una simple vocal epentètica *menc(a)lada*, no gens estranya, ja veiem com *los testos s'assemblen a les olles*. Però tampoc no cal anar tan lluny: prou sabem que, en aquest món, les aparences massa sovint també enganyen...

IV

Ja per acabar, val a dir que la forma italiana més famosa, *minchia*, molt ben reconeguda herava de la MENTULA llatina, potser hauria de compartir la «fama» amb la pubilla major catalana *mencla*; més que més, quan sembla que *minchia* s'hauria pogut veure esquitxada, en forma d'influència analògica, del verb *mingere* 'orinar'. Deixant-nos estar de romanços, però, i tornant contesta a la pregunta que encetava aqueix treball, a mi em fa tot l'efecte que la paternitat, si bé no reconeguda, tampoc no fóra cap disbarat de, reservadament, proposar-la. Tot i amb això, si un servidor anés errat de mig a mig, abans no el trobin amb els pixats al ventre sempre podrà dir –amb el cap ben cot– que, amb l'etimologia proposada, s'hi va *xotre una bona mencla!*

CONCLUSIÓ

Vilaplana, doncs, conserva encara una expressió lingüística centenària: *fotre una bona mencla* ['fotrə nə 'βɔnə 'mɛŋklə].

El substantiu *mencla* –que, etimològicament, podria derivar del llatí MENTULA (la fonètica històrica, lluny d'oposar-s'hi, sembla ben bé abonar-ho)– apareix gairebé sempre fossilitzat

dins l'expressió *fotre una bona mencla*, el contingut semàntic de la qual varia segons el context d'ús.

Un sentit primari del tot obscè (vulgar exemple de llengua mascla), si fa o no fa equivalent al de l'expressió *fotre un clau* i propi d'uns ambients tavernaris molt determinats, estaria també estretament vinculat a un sentit secundari tampoc no gens estrany dins de l'àmbit en què ens movem: *castanya* (= 'cop'), la càrrega semàntica del qual té ja poca cosa a veure amb aquella significació primigènia. Encara hi podem trobar, però, un altre sentit secundari de molt diferent caire –ara ja dins d'uns àmbits ben poc o gens restringits i despullat de qualsevol connotació obscena– proper a 'equivocació, errada, engany', accepció extraordinària també present –sota la veu d'altres descendents romànics de MENTULA– a les diverses obres lexicogràfiques romàniques aquí consultades. Sembla, doncs, que ens trobem davant d'un fòssil lingüístic català segurament no documentat abans mai enlloc, però encara prou tossudament viu en tots els sentits anteriorment esmentats.

BIBLIOGRAFIA

- DCVB ALCOVER, Antoni M. / MOLL, F. de B. (1964-1968): *Diccionari català-valencià-balear*. 10 vol. Palma de Mallorca: Moll.
- DECat COROMINES, Joan (1980-1991): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial.
- DELI CORTELAZZO, M. / ZOLLI, P. (1979-88): *Dizionario etimologico della lingua italiana*. Bologna: Zanichelli.
- DELL ERNOUT A. / MEILLET A. (1967): *Dictionnaire étymologique de la langue latine*. Paris: Librairie C. Klincksieck.
- DES WAGNER, M. L. (1962): *Dizionario Etimologico Sardo*. Heidelberg: Winter Universitätsverlag.
- GDLI BATTAGLIA, S. (1961): *Grande dizionario della lingua italiana*. Torino: UTET.
- FEW WARTBURG, Walter Von (1922-1993): *Französisches Etymologisches Wörterbuch*. Bâle, Mohr, Zbinden Druck und Verlag 1948 <1998>
- MISTRAL, F. (1968): *Lou tresor dou felibrige*. Aix-en-Provence: Ramoun Berengüé.
- RASPALL, Joana / MARTÍ, Joan (1992): *Diccionari de locucions i de frases fetes*. Barcelona: Edicions 62.
- REW MEYER-LÜBKE (1992): *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Winter Universitätsverlag.
- SPITZER, L. (1938): «LAT. MENTULA». *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris*, XL, p. 46-47.
- ThLL *Thesaurus linguae latinae*, editus auctoritate et consilio academiarum quinque Germanicarum Berolinensis Gottingensis Lipsiensis Monacensis Vindobonensis (1900–) Leipzig: Teubner.
- TLHA ALVAR, Manuel (2000): *Tesoro léxico de las hablas andaluzas*. Madrid: Arco/libros, 2000.